

Яна Задесенець
(*Запоріжжя, Україна*)

УДК:94 (477) «18»

**Періодизація та напрямки діяльності
адмірала М. Мордвінова на Півдні
України у останній чверті XVIII – поч. XIX ст.**

Постать Миколи Семеновича Мордвінова (1754 – 1845), видатного державного діяча кінця XVIII – поч. XIX ст., неодноразово ставала предметом дослідження істориків [1]. Однак, попри те, що на сьогоднішній день існує чимало праць, присвячених його діяльності на ниві державного управління, законотворчості та реформування, у тому числі й виконаних на дисертаційному рівні [2-3], або ж його ролі в історії створення окремих населених пунктів [4-10], промислових підприємств [4, 6-7, 11] і військового флоту Російської імперії на Чорному морі [4, 5-8, 12-13], не створено жодної узагальнюючої праці, в якій би діяльність М. Мордвінова на теренах сучасної Південної України була розглянута комплексно, та крізь призму інтересів населення саме цього конкретного регіону, а не імперії в цілому.

Відтак, нагальною потребою вітчизняної історичної науки, та регіональних студій зокрема, є всебічне вивчення діяльності в краї адмірала Мордвінова, на різноманітних адміністративних посадах, його зусиль до заселення та господарського обзаведення Північного Причорномор'я, закладення основ майбутнього аграрного та промислового потенціалу сучасної Південної України.

Оскільки реалізація цього завдання потребує зваженого методологічного підходу та оптимального дослідницького інструментарію, нами було визначено за необхідне здійснити початкову роботу із опрацювання структури – фактично, кістяка подібного аналітико-синтетичного дослідження. Використання історико-хронологічного, біографічного та просопографічного методів, у комплексі із залученням історіографічного доробку попередників та опублікованих джерел, дозволили нам не тільки визначити основні віхи діяльності адмірала М. Мордвінова на півдні України, але й конкретизувати певні її напрямки та форми втілення в наукових розвідках.

Якщо вести розмову про ранній період біографії майбутнього адмірала та діяча Півдня, то слід зазначити, що він не мав прямих зв'язків із теренами України. Так, загальновідомим є той факт, що він народився 17 квітня (ст. стиль) 1754 р., у одному із маєтків родини на Новгородчині [1, с. 7]. Батьком Миколи був адмірал Семен Іванович Мордвінов (1701 – 1777), відомий в історії російського флоту ще з часів Петра I [15, с. 11].

У 1766 р. М. Мордвінов, після закінчення Морського шляхетського кадетського корпусу розпочав флотську службу у чині гардемарина. У 1766 – 1769 рр. він відбував служби у різних екіпажах Балтійського флоту, дослужившись до мічманів [14, с. XII].

Оскільки саме в той час йшла чергова російсько-турецька війна (1768 – 1774 рр.), молодого офіцера відправили до театру військових дій, а саме – відрядили до

складу Дунайської флотилії. При ній він служив під началом контр-адмірала Ч. Ноульса, англійця за походженням, у якості ад'ютанта. Вважаємо, що саме до 1772 р. слід віднести на час першого перебування М. Мордвінова в Північному Причорномор'ї [1, с. 23-24]. Втім знайомство його із краєм було швидким і побіжним, оскільки вже восени того ж року, з ініціативи свого безпосереднього командира, який відзначив молодого офіцера поміж інших, його було відправлено до Британії для вдосконалення знань із морського мистецтва, фактично – для підвищення кваліфікації. Однак, незважаючи на нетривале, лише піврічне перебування Мордвінова на Півдні, недооцінювати його значення також не варто. Вважаємо, що саме до даного часу відноситься формування знань про наш регіон, знайомство з його географічними умовами, побутом населення тощо, які будуть використані у майбутньому.

Упродовж 1773 – 1774 рр. М. Мордвінов, у чині лейтенанта, практикувався на судах військового та торговельного флотів Великобританії. Тут він добре вивчив мову, звичаї країни, передові технології різних сфер життя, став затятим «англоманом». На початку 1777 р. Микола Семенович повертається додому та продовжує службу в Адміралтейств-колегії. У 1781 р. його, на той час вже капітана 2-го рангу, призначають командувати великим військовим кораблем «Св. Георгій» Балтійського флоту, а з весни 1782 р. – командиром лінійного фрегата «Цар Костянтин», включеного до Середземноморської ескадри віце-адмірала В. Чічагова. У Середземному морі він плавав упродовж 1783 – 1784 рр., отримавши не тільки наступний військовий чин – капітана 1-го рангу, але й супутницю життя – англійку Генрієту Кобль, із якою познайомився та одружився у італійському порту Ліворно, в якому базувалася російська ескадра [19, с. 394-397].

У 1784 р. М. Мордвінов повертається на батьківщину і тут отримує нове призначення – у нещодавно збудоване місто Херсон. Тут він сам активним чином включається в процес будівництва корабельних верфей і закладення кораблів у Херсоні і Николаєві [4, с. 130; 5, с. 27; 6, с. 12].

З квітня 1783 р., після анексії Російською імперією Кримського ханства та закладення бази Чорноморського флоту в Ахтіярі (майбутньому Севастополі), у сферу службової діяльності М. Мордвінова потрапляє ще один регіон – Таврида [5, с. 38; 8, с. 11; 12, с. 186-188].

Оскільки у новоприєданому краї ще не існувало потужної міської інфраструктури, та й взагалі, позиції російської влади були ще досить хиткими та натикалися на спротив місцевого татарського населення, органи управління Чорноморського флоту вирішено було залишити у Херсоні, де постало Чорноморське Адміралтейське управління. Його старшим членом було призначено капітана 1-го рангу М. Мордвінова [5, с. 33].

На цій посаді М. Мордвінов перебуває до 1785 р., коли отримує чин контр-адмірала і призначається головою Чорноморського Адміралтейського управління, фактично, отримавши посаду головного командира Чорноморського флоту [13, с. 73-78].

З початком чергової російсько-турецької війни восени 1787 р., контр-адмірал М. Мордвінов приймає в ній найактивнішу, хоча й не завжди вдалу, участь. Зокрема, йому не вдалося вчасно нейтралізувати турецький флот на очаківській акваторії, що унеможливило взяття фортеці в кампанію 1787 р. та викликало гнів всесильного повелителя Південного краю – князя Г. Потьомкіна-Таврійського [16, с. 362-370].

З огляду на стратегічну важливість дій Чорноморського флоту на акваторії Дніпровсько-Бузького лиману, той, невдоволений нездатністю М. Мордвінова перехопити наступальну ініціативу, своїм ордером від 17 жовтня 1787 р. наказав

Мордвінову повертатися до Херсону. Згідно того ж наказу, очолити Дніпровську ескадру російського флоту мав Ф. Ушаков [5, с. 44].

Відсторонений від безпосереднього командування, Мордвінов, тим не менше, зберіг свою посаду голови Чорноморського адміралтейського правління, та, користуючись своїми повноваженнями, відважився на ризикований крок: у другій половині січня 1788 р. своїм наказом він відстороняє Ф. Ушакова від командування флотилією, відправляє його на базу в Севастополь, а сам повертається на Лиман [18, с. 180].

Попри сильне невдоволення Г. Потьомкіна-Таврійського подібним самоуправством з боку Мордвінова, у нову кампанію 1788-го року, флотилією командує саме він. Так, влітку 1788 р. Дніпровська флотилія в складі майже ста паруснихі гребних суден, мала бойові зіткнення із турецьким флотом, і за червень-липень завдала неприятелю значних втрат, потопивши і захопивши 30 одиниць суден [5, с. 47; 16, с. 372-380; 18, с. 208-219].

Проте, незважаючи на подібні успіхи в якості флотоводця, М. Мордвінов потрапляє у немилість до Потьомкіна, та наприкінці року, а саме в грудні звільняється з посади, а невдовзі й взагалі відправляється у відставку. Оскільки фаворит імператриці був весільним, опальному адміралові не залишається нічого іншого, як підкоритися його волі, від'їхати з Півдня, та усамітнитися у своєму маєтку [5, с. 56; 19, с. 398-400].

Смерть Г. Потьомкіна у 1790 р. та чергова зміна придворної кон'юнктури повертають М. Мордвінова на дійсну флотську службу в 1792 р. Його було знову призначено головою Чорноморського адміралтейського правління, та нагороджено чином віце-адмірала, з командуванням усім Чорноморським флотом і азово-чорноморськими портами [19, с. 400].

Попри подібну милість російської імператриці, адміністративна діяльність М. Мордвінова на Півдні була ускладнена конфліктом із ще одним відомим діячем «Новоросії» катерининських часів, адміралом Й. де Рібасом, який із 1794 р. керував будівництвом порту і міста в Хаджибейі (з 1795 р. – Одеси) [5, с. 66-70]. Оскільки Мордвінов був ярим супротивником будівництва порту в Хаджибейській затоці, він (не зовсім далекоглядно) намагався зупинити роботи. Розпочалося тривале протистояння двох імперських можновладців. У схватці двох адміралів переможцем вийшов де Рібас – допоміг йому у цьому нещасливий для Мордвінова інцидент: нищівний вибух, який стався у Станіславському цейхгаузі (нині Глибока Пристань поблизу Херсона) [5, с. 69].

У результаті звинувачень у службовій недбалості з боку де Рібаса, М. Мордвінова наприкінці листопаду 1799 р. було відсторонено від виконання обов'язків і навіть взято під арешт. Й хоча подальше службове розслідування довело його невинність, до Чорноморського адміралтейського правління він вже не повернувся, пішовши у відставку [5, с. 68-69; 19, с. 399-406].

Оскільки за роки своєї служби на Півдні адмірал М. Мордвінов отримав численні земельні пожалування, від 1800 р. й надалі він зосереджується на розбудові власного поміщицького господарства в різноманітних повітах Таврійської і Херсонської губерній, маючи постійну резиденцію в Криму, у Байдарській долині, яка майже повністю належала йому [19, с. 403-406].

Таким чином, хронологічна періодизація діяльності адмірала М. Мордвінова на півдні України, а також її фактографічна, подієва складова, можуть бути представлені за наступною схемою:

1. Літо 1772 р. – перше перебування в регіоні в складі російської армії, служба в Дунайській флотилії, під час російсько-турецької війни (1768 – 1774 рр.): знайомство із регіоном і його населенням.

2. 1784 – 1788 рр. – друге перебування на Півдні, різноманітна діяльність на керівних посадах Чорноморського адміралтейського правління та військового Чорноморського флоту: розбудова портової і міської інфраструктури в Николаєві, Херсоні, Севастополі; командування Дніпровською флотилією та участь у кампаніях 1878 і 1888 рр. під час чергової російсько-турецької війни (1787 – 1791 рр.); отримання земель під маєтки у Таврійській області.

3. 1792 – 1799 рр. – третє перебування на теренах Північного Причорномор'я, продовження діяльності із адміністративного управління й господарського облаштування краю: керівництво Чорноморським адміралтейським правлінням; розбудова Чорноморського флоту; заснування Луганського ливарного заводу; організація навчального закладу із підготовки флотських спеціалістів у Николаєві; участь у будівництві Хаджибею (Одеси); розбудова власного поміщицького господарства в маєтках на Півдні.

4. 1800 – 1845 рр. – час перманентного перебування М. Мордвінова в краї: заселення, обзаведення та управління маєтками в Таврійській губернії (Чернянка, Мордвинівка, маєтки в околицях Судаку та Ялти, в Байдарській долині).

Вважаємо, що запропоновані нами періодизація діяльності адмірала М. Мордвінова та задекларовані тематичні напрямки мають лягти в підвалини ґрунтового дослідження внеску цієї особистості в розвиток сучасної Південної України, краще осягнути регіональну складову його, загальнодержавної діяльності впродовж кінця XVIII– першої половини XIX ст. На загал, слід відзначити, що позитивна роль Мордвінова у історії колонізації Північного Причорномор'я все ще залишається висвітленою недостатньо та губиться на тлі інших історичних постатей.

Джерела та література:

1. Иконников В.С. Граф Н.С.Мордвинов/Иконников В.–СПб.,1873.
2. Москаленко Л.Я. Общественно-политические взгляды и социальная программа Н.С. Мордвинова: Автореф. дисс. канд. ист. наук/Москаленко Л.Я. Минск, 1984.
3. Фивейская М.Г. Н.С. Мордвинов–государственный деятель: Автореф. дисс. канд. ист. наук/Фивейская М.Г.–Москва, 2002.
4. Кумани Н.М. Николаев /Кумани Н.М. // Морской сборник.–1861.–№9.–С.125-142.
5. Иванов П.А. Очерк деятельности на юге России адмирала графа Н.С. Мордвинова/Иванов П.А. // ИТУАК. – Симферополь, 1895. – № 23.–С.24-70.
6. Ге Г.Н. Исторический очерк столетнего существования города Николаева при устье Ингула (1790–1890)/ Ге Г.Н.–Николаев: Русская типография, 1890.
7. Еланский П. Местные исторические монографии (К вопросу о времени первого столетия г. Николаева)/ Еланский П.–Николаев, 1896.
8. История города-героя Севастополя: 1783–1917.–Под ред. С.Ф. Найды.–К., 1960.
9. История городов и сел УССР. Николаевская область. –К.: УРЭ, 1981.
10. История городов и сел УССР. Херсонская область.–К.: УРЭ, 1983.
11. Крутіков В.В. Із історії Луганського ливарного заводу (до 200-річчя зародження металургійної промисловості України) /Крутіков В.В. // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Південна Україна XVIII–XIX століття. – Запоріжжя, РА «Тандем-У», 1999. – Вип. 4(5). – С. 188-195.
12. Венюкова С.В. Из истории возникновения Севастополя /Венюкова С.В. // Вопросы истории. – 1985. – № 4. – С. 186-188.
13. Смирнов А.А. Во главе строительства Черноморского флота / Смирнов А.А. // Военно-исторический журнал. – 1994. – № 7. – С. 73-78.
14. Архив графов Мордвиновых/Мордвинов Н.С.–Том 1.–СПб., 1901.

15. Записки адмирала Семена Ивановича Мордвинова, писанные собственной его рукою (70-е гг. XVIII в.) / Мордвинов С.И. – СПб., 1868.

16. Донесения и письма адмирала Н.С. Мордвинова князю Потемкину и секретарю его Попову (1787–1788 г.) // Записки гидрографического департамента морского министерства. – СПб., 1852. – Част. 10. – С. 360-390.

17. Коргуев Н. Корпус чужестранных единоверцев / Коргуев Н. // Морской сборник. – 1897. – № 7. – С. 155-170.

18. Афанасьев Д. К истории Черноморского флота с 1768 по 1816 гг. / Афанасьев Д. // Русский архив. – 1902. – № 2. – С. 193-262.

19. Мордвинова Н.Н. Воспоминания об адмирале Николае Семеновиче Мордвинове и о семействе его. Записки его дочери / Коммент. Г.Н. Моисеева / Мордвинова Н.Н. // Записки русских женщин XVIII – первой половины XIX века. – М.: Современник, 1990. – С. 389-448.

Яна Задесенець (Запоріжжя, Україна). Періодизація та напрямки діяльності адмірала М. Мордвінова на Півдні України наприкінці XVIII – початку XIX ст.

У статті розглянуто основні аспекти діяльності Миколи Семеновича Мордвінова (1754 – 1845) на території сучасної Південної України. Авторкою розроблено власну періодизацію діяльності Мордвінова з 1772 р. і до самої його смерті. Простежено напрямки діяльності адмірала з розбудови Чорноморського флоту, промислової інфраструктури Півдня, заселення його території. Зроблено висновки щодо внеску цього державного діяча Російської імперії у розбудову краю.

Ключові слова: Микола Мордвінов, Північне Причорномор'я, Південна Україна, Чорноморський флот.

Яна Задесенець (Запорожье, Украина). Периодизация и направления деятельности адмирала Н. Мордвинова на юге Украины в конце XVIII – начале XIX вв.

В статье рассмотрены основные аспекты деятельности Николая Семеновича Мордвинова (1754 – 1845) на территории современной Южной Украины. Автором разработана собственная периодизация деятельности Мордвинова с 1772 г. и до самой его смерти. Прослежены направления деятельности адмирала по развитию Черноморского флота, промышленной инфраструктуры Юга, заселения его территории. Сделаны выводы относительно вклада этого государственного деятеля Российской империи в развитие края.

Ключевые слова: Николай Мордвин, Северное Причерноморье, Южная Украина, Черноморский флот.

Yana Zadesenets (Zaporizhia, Ukraine). Periodization and directions of Admiral N. Mordvinov's activity in the south of Ukraine in the late XVIII - early XIX centuries.

The article describes the main aspects of Nikolay Semenovich Mordvinov's activity (1754 – 1845) on the territory of modern Southern Ukraine. The author has developed her own periods of Mordvinov's activity from 1772 up to his death. The article traces the activities of the admiral for the development of the Black Sea Fleet, the industrial infrastructure of the South, the settling of its territory. Conclusions about the contribution of this statesman of the Russian Empire to the development of the region were drawn.

Keywords: Nikolay Mordvinov, northern Black Sea region, Southern Ukraine, the Black Sea fleet.